

MONOLOGINĖS KALBOS MOKYMAS NEKALBINĖS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SĄLYGOMIS

Aleksandras Velička

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10233 Vilnius, Lietuva
El. paštas *ukk@vgtu.lt*

Pagrindiniu rišliosios kalbos mokymo būdu nekalbinės aukštosios mokyklos sąlygomis mokantis užsienio kalbos laikomas teksto atpasakojimas. Daugelis metodininkų vis dar grindžia monologinės šnekamosios kalbos mokymą išgirsto arba perskaityto teksto atpasakojimu, kuris eina po klausimų ir atsakymų pratimų, susijusių su konkrečiu tekstu. Teksto atpasakojimas tampa monologinės kalbos mokomojo darbo baigiamąja dalimi. Daugelis metodininkų ir kalbos mokymo praktikų, deja, reiškia abejonių dėl tokios mokymo praktikos efektyvumo. Jie teigia, kad po tokio šnekamosios kalbos mokymo studentai neįstengia padaryti gana paprasto pranešimo monologo forma, jeigu jie auditorijoje nesimokė šia tema kalbėti ir nėra išmokę tam reikalingų kalbos dalykų. Tai rodo, kad monologinės kalbos mokymas ir gebėjimų ruošti pasakojimus ar trumpus pranešimus monologine kalba ugdymas praktikoje negali apsiriboti vien teksto atpasakojimu bei klausimų ir atsakymų pratimais. Straipsnyje stengiamasi apie tai padiskutuoti su kalbos mokymo specialistais ir kitais asmenimis, kurie domisi šiuo klausimu.

Reikšminiai žodžiai: monologinė kalba, kalbos recepcija ir reprodukcija, kalbos dalys, audityvinės kalbos supratimas, komunikacijos procesas, teksto lingvistika, parengiamieji ir komunikatyvieji pratimai, mokomasis pratimų kompleksas.

doi: 10.3846/coactivity.2010.42

Įvadas

Perskaityto teksto atpasakojimas, kaip jau anksčiau minėta, užsienio kalbos mokymo metodininkų nuomone, negali būti pratimų sistemos pagrindu monologinės kalbos mokymo proceso metu. Šie pratimai neišugdo mokėjimų ir įgūdžių, leidžiančių reikšti savo mintis užsienio kalba. Geriausiu atveju jie išmoko studentą vartoti išmokus žodžius ir kalbos pavyzdžius bei šampus, perteikti pasiūlytą realijų visumą.

Prieš pradėdant nagrinėti monologinės kalbos mokymo problemą naujuoju aspektu, kuris susijęs su studento kūrybinių galimybių realizavimu komunikacijos akto metu, reikėtų sustoti prie kai kurių esminių šios problemos klausimų.

Jiems priskirtina: psichologinė ir lingvistinė monologinės kalbos charakteristikos. Išsiaiškinus šiuos klausimus, galima spręsti tiesiogiai su monologinės kalbos mokymu susijusias problemas: monologinės kalbos mokymo metodikos prioritetus, kurie būtų įvertinti psichologiniais ir lingvistiniais kalbos mokymo ir mokslškai argumentuotais jos išmokymo veiksniais. Tai straipsnio aktualumas ir naujas požiūris į monologinės kalbos mokymą.

Tyrimo metodai: mokslinės monologinės kalbos mokymo literatūros studijavimas ir rašytinė jos analizė, pedagoginio proceso stebėjimas, eksperimentinis mokymas, studentų monologinės kalbos kokybės vertinimas.

Psichologinė monologinės kalbos charakteristika

Psichologinė monologinės kalbos charakteristika pirmiausia priklauso nuo komunikatyviosios šios kalbinės veiklos rūšies funkcijos ir jos generavimo mechanizmo visumos. Komunikatyviąją monologinės kalbos funkciją sudaro verbalinių poelgių visuma, kuria išreiškiamos individo mintys, nukreiptos į vieną ar keletą asmenų. Šis minčių kryptingumas skirtas sukelti konkrečią kalbos recipientų reakciją. Tai, kad monologinėje kalboje mintys reiškiamos vieno asmens, daug ką lemia šios kalbinės veiklos rūšies psichologiniame generavimo mechanizme.

Apskritai, monologinė kalba yra iš anksto suplanuota ir parengta. Tai pirmiausia susiję su viešosiomis, oficialiomis kalbomis (pranešimais, pasveikinimais, paskaitomis). Ji iš anksto kruopščiai rengiama, dažnai iš pradžių rašto forma, kuri vėliau išsakoma žodžiu. Tokioje parengtoje kalboje viskas yra apgalvota: minčių nuoseklumas, kalbos forma ir t. t. Psichologinėje literatūroje yra žinoma bandymų numatyti pagrindinės minties ir jos monologinės kalbos raiškos generavimo etapus. Pirmame etape gimsta būsimojo pasakymo sumanymas ar planas, kuris kol kas neturi verbalinės išraiškos. N. Žinkino nuomone, čia svarbus materialusis scheminis kodas (Жинкин 1964). Antrame etape atsiradęs sumanymas realizuojamas gimtosios ar užsienio kalbos struktūrose – iš pradžių vidinės kalbos pavidalu, kur susidaro potencialioji pasakymo kalbinė visuma. Vėliau vyksta jo eksteriorizacija.

Paprastai monologinė kalba yra kontekstuali. Ji neturi ekstralingvistinio pobūdžio elementų. Tačiau kai kada ji gali būti situatyvaus pobūdžio, pvz., spontaniški pasakymai, neparengtos išplėsto pobūdžio replikos dialogo metu, kurias galima laikyti mikromonologais dialoge. Monologinė kalba gali turėti vaizdumo elementų, jeigu ji jų apskritai gali turėti. Svarbus psichologinis monologinės kalbos bruožas, skirtingai nuo dialoginės, yra jos nenutrūkstamumas. Dėl to atsiranda minties išbaigtumas. Dėl monolo-

ginės kalbos kontekstualumo tampa svarbūs ir atitinkami jai reikalavimai. Ji turi būti savaime suprantama nepasitelkiant pagalbinių kalbos resursų, kurie vaidina svarbų vaidmenį dialoginėje kalboje. Nuoseklumas ir logiškumas, išbaigtumas ir aiškumas plėtojant mintį yra svarbiausi monologinės kalbos požymiai, atsirandantys dėl kontekstualaus jos pobūdžio.

Monologinė kalba turi šias komunikatyvias funkcijas: 1) informacinę – naujosios informacijos pateikimas apie supančius aplinkos daiktus ir reiškinius, 2) skatinamąją – siekimas ką nors įtikinti dėl minčių, pažiūrų, įsitikinimų, veiksmų teisingumo, skatinimas atlikti konkretų veiksmą arba susilaikyti nuo jo, 3) emocinaliąją-raiškingąją (oratoriaus kalba, meniškas monologinio teksto skaitymas).

Visoms išvardintoms monologinės kalbos formoms būdingos kalbinės raiškos priemonės ir charakteringi pasakymų psichologiniai stimulai ir tikslai. Pvz., stilistiškai neutralus informacijos pranešimas, siekimas įtikinti klausytoją, jį kam nors skatinti.

Psichologinėje literatūroje teigiama, kad palyginus su dialogine kalba, monologinė kalba gerokai sudėtingesnė ir sunkesnė. Ji iš minties reiškėjo reikalauja rišliai ir nuosekliai plėtoti mintis, reikšti jas aiškiai ir tiksliai (Крутецкий 1974). Mokantis užsienio kalbos, šie sunkumai yra nelengvai įveikiami.

Lingvistinė monologinės kalbos charakteristika

Kalbiniu požiūriu monologinė kalba pasižymi gerokai didesne sakinių eksplikacija palyginti su dialoginės kalbos sakinių eliptiškumu. Minties raiškos būdas monologine kalba yra labiau išplėtotas. Kadangi monologinė kalba labiau panašėja į epistolinį literatūrinį žanrą, lyginant su dialogine kalba, jai būdingos sudėtingesnės sakinių konstrukcijos ir jų struktūros įvairovė. Priklausomai nuo informacijos pobūdžio, išskiriamos šios monologo formos: aprašomojo pobūdžio monologas, monologas-pranešimas, monologas-atpasakojimas. Monologo formos

daro įtaką sakinių, jų sandaros struktūros pobūdžiui. Č. Frizas išskiria tokias pasakymų kategorijas: 1) atskiras neutralaus pobūdžio pasakymas; 2) atskiras išplėstas pasakymas; 3) dviejų ar keleto paprastų pasakymų derinys (Fries 1963).

Monologinių pasakymų kategorijų formulavimas ir jų išskyrimas turi didelę reikšmę mokymo metodinės sistemos parengimui. Savo praktiniame darbe mes atsižvelgiame į Č. Frizo koncepciją rengdami monologinės kalbos mokymo sistemą. Šiuo atveju svarbus dalykas yra tiek informacijos kiekybinė pusė, tiek jos pateikimo monologine kalba gilumo ir nuodugnumo laipsnis.

Tinkamas monologinės kalbos sakinių struktūros formulavimas suponuoja daugybę mokėjimų, leidžiančių kurti pasakymus rišliai pateikiant mintis. Čia turimi galvoje tikrovės faktai, įvykiai, gyvenimo tikrovės realijos. Tam reikalingi gebėjimai vartoti sakinių struktūrą keičiančius elementus. Pvz., laiko prieveiksnius (*später, dann, weiter, kurz darauf*), prieveiksnius, reiškiančius įvykių ar dalykų nuoseklumą (*erstens, zweitens*), arba priežasties ir pasekmės ryšius, santykius (*deshalb, folglich*). Monologo autorius taip pat privalo gebėti subtiliai derinti išmokus kalbos pavyzdžius ir šampus, atsižvelgdamas į bendravimo tikslus ir sąlygas. Tai taikoma žodžių tvarkai sakiniuose, sakinių jungtukams ir jungiamiesiems žodžiams.

Skatinamoji monologo funkcija ypač aiškiai pasireiškia monologe-skatinime ir monologe, atliekančiame įtikinimo funkciją. Žinoma, ne visos monologo formos vienodai aktualios nekalbinės aukštosios mokyklos sąlygomis. Monologas-aprašymas, monologas-pranešimas labiau aktualūs techninės aukštosios mokyklos studentams, lyginant su monologu-skatinimu arba monologu-atpasakojimu.

Monologinės kalbos mokymo prioritetai

Mokant(is) monologinės kalbos, svarbu išspręsti du svarbius metodikos klausimus: 1) pagrindinių monologinės kalbos vienetų nustatymas;

2) pratimų, ugdančių monologinės kalbos mokėjimus ir įgūdžius, pobūdis. Pirmuoju klausimu jau esame trumpai išsakę savo nuomonę. Mes laikomės Č. Frizo nuomonės, kuris skirsto monologinius pasakymus į tris tipus (Fries 1963).

Kalbant apie pratimus, ugdančius monologinės kalbos gebėjimus, mūsų nuomone, jų pobūdį lemia monologinės kalbos mokymo etapai. Pasinaudodami mokslinės-metodinės literatūros analize ir darbo patirtimi, mes išskiriame tris mokymo etapus. Kiekvienam mokymo etapui priskirtini atitinkami pratimai. Tokiu būdu, rengdami pratimų kompleksą monologinei kalbai mokyti, kiekvieno mokymo etapo pagrindu imame *naujų pasakymų kokybę*. Būtent tokią kokybę, kuri leistų vartoti didesnę kiekį šiam tikslui naudotinų kalbos pavyzdžių.

Pirmąjį monologinės kalbos mokymo etapą mes siejame su mokėjimų ir įgūdžių ugdymu, leidžiančiu reikšti vieną užbaigtą mintį, vieną teiginį konkrečia tema. Pasakymo apimtis neturėtų viršyti vieno paprasto sakinio. Pvz.:

My family isn't big.

I have one brother.

My father is a worker.

Meine Familie ist nicht groß.

Ich habe einen Bruder.

Mein Vater ist Arbeiter.

Kiekvienas studentas pratybų metu privalo pasakyti po vieną frazę. Bet koks sakinytis laikomas teisingu, jeigu jis susijęs su konkrečia tema ir yra kalbos atžvilgiu taisyklingas.

Šiame etape ugdomas pasakymo savarankiškumas. Dėstytojas nurodo temą. Konkretaus turinio pasirinkimas yra laisvas. Dėstytojas neprivalo nurodinėti, ką studentas turėtų sakyti. Tačiau toks darbas įmanomas tik tuomet, kada studentai yra išmokę atitinkamų kalbos pavyzdžių ir reikiamų žodžių. Šiame etape taip pat atliktini pratimai, didinantys kalbos pavyzdžių apimtį. Dėstytojas parenka vieną sakinį, pasakytą studentų, arba pats pateikia savo ir ragina studentus papildyti arba išplėsti tą ar kitą sakinio dalį:

Nick wants to play football.

Gustav will Ball spielen.

Pavyzdžiui, galima papildyti pirmą sakinio dalį:

Nick and his friends want to play football.

Gustav und Peter wollen Ball spielen.

Toks pratimas būdingas pradiniam mokymo etapui. Tačiau jis naudotinas ir pažengusiame etape, kada kalboje reikia aktualizuoti naujus išmokus dalykus, gramatinę ir leksinę medžiagą. Tokio tipo pratimus galima laikyti iš dalies komunikatyvaus pobūdžio, nes studentai šiuo atveju suteikia pasakymams ta ar kita tema savo turinį, asmenines mintis. Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad pirmas monologinės kalbos mokymo etapas daugiausia siejamas su vienos baigtinės minties raiška monologo forma.

Antrasis monologinės kalbos mokymo etapas prasideda tada, kai iš studentų reikalaujama kreipti dėmesį į loginius išsakytų frazių ryšius. Šio monologo tipo apimtis, t. y. kiekybinė pusė, viename monologe suponuoja daugybę sakinių. Pasakymai šiame etape nuo pirmojo etapo pasakymų pirmiausia skiriasi tuo, kad tarp sakinių, sudarančių pasakymą, privalo būti konkretus loginis ryšys. Vienas iš sakinių papildo, paaiškina ir patikslina pirmojo sakinio mintį.

Metodiniai reikalavimai, susiję su šiuo etapu, atsiranda pirmiausia dėl to, kad tikslas nėra pasakymo apimties padidėjimas. Studentai privalo išmokyti reikiamai derinti kalbinius pavyzdžius ir štampus vieną su kitu. Šiame etape iš studentų reikalaujama kalbos modelių įvairovės, sumanaus įvairių kalbos pavyzdžių taikymo. Kalbos pavyzdžių ir modelių įvairovė leidžia plėtoti mintį, formuluoti pasakymą pagal konkretų loginį planą. Antrasis etapas nuo pirmojo ne tik skiriasi kiekybiškai ir kokybiškai, bet taip pat reikalauja įveikti ir galimus metodinius prieštaravimus. Pvz., pirmame etape pasakyti daugybę sakinių dalinai dubliuojant kalbos struktūras yra leistinas dalykas. Priešingai, kalbos pavyzdžių apimties didėjimas buvo grindžiamas jų dubliavimu. Antrame etape pratimai turi būti parengti išvengiant bet kokio

dubliavimo. Šio etapo pratimų nurodymai ir instrukcijos turi atspindėti studentų pasakymų planą. Jeigu dėstytojas ketina suteikti studentams galimybę lavinti gebėjimą logiškai parengti konkretų pasakymą, kuriame atsispindi veiksmo plėtojimasis laike, jis gali užduoti jiems tokį pratimą: pasakyti vieną ar keletą sakinių, kurie galėtų tęsti pradėtą pasakojimą. Šio etapo pratimai skirti ugdyti gebėjimus formuluoti pasakymą pagal pateikiamą loginį planą.

Trečiasis monologinės kalbos mokymo etapas pasižymi naujomis loginėmis aktualijomis ir reikalavimu didinti pasakymų apimtį. Šiame etape studentai privalo išmokyti įrodinėti to ar kito fakto teisingumą, savo samprotavimuose pasitelkti išprotavimo ir argumentacijos elementus. Lygiagrečiai turi vykti ir pasakymo apimties didėjimas. Pratimo užduotis formuluotina taip, kad pasakymas iš dviejų ar trijų sakinių būtų nevisiškai aiškus. Taip susidarytų būtinybė pasakyti daugybę paaiškinančių frazių. Atlikdami tokias užduotis, studentai mokosi plėtoti savo mintį užsienio kalba. Tai ateityje padės jiems nesunkiai kurti pasakymus konkrečia tema. Šiame etape studentai jau gali išsakyti savo subjektyvią nuomonę, savo santykį, faktų vertinimą.

Vadinasi, šiame etape monologo mokymo metodika turi būti grindžiama studentų mąstymo uždaviniu, kuris būtų susijęs su kalbos turiniu gerokai didesniu sudėtingumo laipsniu.

Savo straipsnyje išnagrinėjome vieną iš galimų monologinės kalbos mokymo metodikos variantų. Esama ir kitų. Šio straipsnio apimtis neleidžia panagrinėti jų išsamiau. Tai būtų kito straipsnio mokslinio tyrimo objektas.

Išvados

1. Monologinė kalba yra šnekamoji kalbos forma žmonių bendravimo procese. Ji turi savo lingvistines ir psichologines ypatybes, į kurias reikia deramai atsižvelgti mokanti(s) dialoginės kalbos.
2. Psichologinis monologinės kalbos ypatumas pirmiausia yra tai, kad ji konstruojama vie-

- no asmens. Todėl paprastai tokia kalba yra planuojama ir parengiama iš anksto. Ji yra kontekstuali, kryptinga ir nepertraukiama.
3. Svarbiausios šios kalbos formos komunikatyvinės funkcijos yra: 1) informacinė, 2) skatinamoji ir 3) emocinalioji-ekspresyvinė.
 4. Pagrindinės lingvistinės monologinės kalbos ypatybės yra: kompleksiškas sakinių pobūdis, rišlus minties dėstymas, polinkis į knyginių ir epistolinių stilius.
 5. Pagrindiniai monologinės kalbos mokėjimų ir įgūdžių požymiai yra: 1) logiškas minčių dėstymo pobūdis; 2) komunikatyviai motyvuotas minčių dėstymas ir tinkamas tam tikslui kalbos priemonių parinkimas; 3) kalbos tikslumas.
 6. Išugdyti monologinės kalbos mokėjimai ir įgūdžiai leidžia: tinkamai vartoti sakinių jungiamuosius elementus; teisingai ir adekvačiai parinkti žodžių tvarką sakiniuose; pasirinkti logišką ir ritmingą pasakymų intonaciją; tinkamai parinkti kalbos priemones komunikacijos uždaviniams spręsti;

pateikti pakankamai išsamų pasakymą. Pagrindiniais pasakymų raiškos vienetais mokanti(s) dialoginės kalbos laikytini: sakiny (frazė) ar mintis; sakinių grupė.

7. Monologinės kalbos mokymo pratimus būtų galima suskirstyti taip: pagal parengtos kalbos stimuliavimo priemones: vaizdumas, kalbinė situacija, temos pobūdis, temos motyvavimas; pagal pasakymų apimtį būtų galima išskirti: atskiri sakiniai, trumpas rišlus pasakymas; tematikos principu parengti rišlus pasakymai (monologas-aprašymas, monologas-pranešimas).

Literatūra

Fries, Ch. 1963. *The structure of English*. London.

Жинкин, Н. 1964. «О кодовых переходах во внутренней речи», *Вопросы языкознания* 4: 42–54.

Крутецкий, В. 1974. *Психология*. Москва: Просвещение.

TEACHING MONOLOGUE TYPE OF LANGUAGE IN A TECHNICAL UNIVERSITY

Aleksandras Velička

The article deals with a very urgent issue of the methods of teaching foreign languages – teaching monologue type of language in a technical university. The author analyses psychological and linguistic aspects of monologue as a subject of teaching and what could influence scientifically motivated selection of teaching methods. There are three stages of teaching monologue. They comprise the ability to speak monologue as well as the process of gaining the skills – from elementary to intermediate and advanced. The article presents a number of recommendations for practice. The main principles of the article are based on the author's practical experience in the teaching process as well as on the analysis of scientific data in the field. The findings could be useful for practice and theory in the field.

Keywords: monologue language, language reception and reproduction, language components, listening comprehension, communication process, linguistics of the text, preparatory and communicative exercises, complex of exercises.

Įteikta 2010-02-18; priimta 2010-03-24